

MMEBE AHA N'IHALA: Mgbaso Ntuziaka Lingwistiks

Chioma Magdaline Akaeze

Department of Linguistics, Igbo, and other Nigerian
Languages
University of Nigeria, Nsukka

Hypolite Chinaza Ilechukwu

Department of Linguistics, Igbo, and other Nigerian
Languages
University of Nigeria, Nsukka

&

Ifeoma Loveth Akpu

Department of Linguistics and Nigerian Languages
Alvan Ikoku Federal College of Education
Owerri, Imo State

Umị edemeđe

Usoro mmebe aha bụ ihe ọmụmụ dị ọkpütörökpu nke nō ka enyo a na-esite na ya ahụ ọdịdị aha na ihe ndị mebere maqbụ menjuputara aha. O bụ ụdị ihe ọmụmụ na-arụtu aka n'asusu e siri na ya mebe aha. N'otu aka ahụ, o bụ ihe ọmụmụ gbasara nka nke metütara amụmamụ Lingwistik. A na-esite na ya atüle maqbụ enyocha aha na ọdịdị ya ma o bụkwanụ mmebere aha kpomkwem. Mgbe ụfodu, a na-eleghara ụdị ihe ọmụmụ a anya n'amaghị na o bụ isi sekpu ntị n'ikowa ihe aha pütara tupu e webata atụtu ndị ọzọ ga-enye aka na mwube nghọta dị n'aha ahụ a na-ekwu maka ya. Mbunuche nchöcha a bụ ichoputa usoro dị iche iche ndị Ihiala si emebe aha ha na-aza site n'igbaso ntuziaka nke lingwistik. Nchöcha a chikötara ọtụtu aha ndị Ihiala na-aza nke mere ka o doo anya na ndị Ihiala nwere usoro dị iche iche ha na-agbaso mgbe ha

na-emebe aha ha na-aza. Ozø bụ na mmebe aha ụfodụ ha na-aza na-agbadokarị ụkwụ n'olu ndị Ihiala. N'otu aka ahụ, a chọpụtara na usoro mmebe aha ụfodụ ha na-aza na-enupükari isi n'iwu ụtọasusu Igbo.

Mkpolite

Aha ọbụla mmadụ na-aza nwere usoro dì iche iche e si emebe ya. Nke a mere o jiri dì mkpa ime ka a mata na o nweghi aha a na-aza aza nke enweghi usoro a gbasoro wee mebe ya. Usoro mmebe aha maqbụ ụzø dì iche iche e si emebe aha ndị mmadụ na-aza aza gbadoro ụkwụ n'asusu. O bụ ihe banyere asusu ka lingwistiks na-amụ. Ya bụ , site n'ihe ọmụmụ lingwistiks, mmadụ nwere ike ilebanye anya n'usoro mmebe aha nke bụ ụzø dì iche iche e si emebe maqbụ enweta aha a na-aza aza. N'ebe a, anyị ga-atụle usoro dì iche iche e si emebe aha ndị Ihiala na-aza site n'igbaso usoro ntụziaka nke lingwistiks. E nwere ụzø dì iche iche e si emebe aha n'ala Igbo nakwa na mba ndị ozø. Uzø ndị a nwere ike ịbụ site na mkpụrụokwu na mkpụrụokwu e jikorø ọnụ, nkebiokwu, ahịriokwu, n'ajụjụ na site na ịchabiri echiche dì n'okwu dg.

Ebe nchọcha a gbadoro ụkwụ bụ n'obodo Ihiala. Isiokwu anyị bụ ịchopụta usoro dì iche iche ha na-agbaso n'imebe aha ha na-aza. Ihiala bụ otu n'ime obodo dì n'okpuru ọchichị kansul ime obodo Ihiala na Steeti Anambara. E nwere ogbe iri mebere obodo Ihiala nke e kere uzø abụo (Ezi Ise na Ezi-IIlite Ise). Ndị mebere Ezi Ise bụ: Umudara, Umuezeawala, Umuduru, Amaduru, na Umuedike, ebe ndị mebere Ezi-IIlite Ise bụ: Uzoakwa, Ubahuekwem, Amamụ, Akwa na Ogboro. O bụ n'ogbe iri a mebere Ihiala ka a nọrọ mee nchọcha a.

Otutu ndị mmadụ na-enwekarị nsogbu n'ighota otutu aha ndị a na-azagasi n'ala Igbo ebe dì iche iche. Ufodụ amaghị akpoputa aha maqbụ asupe aha ha n'ihi na ha amaghị usoro a gbasoro wee mebe aha ahụ. Ozọ bụ na oke mgbubi aha maqbụ iroghari aha dì ugbua, (dì ka; ‘Somke’ maka ‘Somkenechukwu,’ ‘Wendy’ maka ‘Chinwendu’ dg.) na-emezi ka ighota ufodụ aha ndị a na-aza oge ugbua rie mperi n'ihi e nweghi ike ime ka o doo anya etu e siri gbubite aha ndị dì etu ahụ. Nsogbu ozọ bụ na ọ na-ahịa ndị mmadụ ahụ ikowá ihe aha ha na-aza pütara n'ihi na ha amaghị ka e siri mebe aha ndị ahụ. O bụ ihe ndị a kpaliri anyị ịba ọhịa nchöcha banyere isiokwu a.

Mbunuche Nchöcha

Tupu e bido njem nchöcha ọbụla, a ga-enweriri ihe e bu n'uche. Isiokwu ọrụ a bụ ilenyé anya n'usoro ndị a na-agbasokarị n'imebe aha ndị mmadụ na-aza n'Ihiala, ọkachasị ka o si metuṭa ntuzi aka nke lingwistiks. Mbunuche ọrụ a gunyere; ịchoputa ka e si emebe aha ndị Ihiala site na mkpuruokwu, nkebiokwu na nkebiahirị, ahirjokwu, nchabi okwu nakwa site n'ajujụ.

Ajuju nchöcha ọrụ a gbadoro ụkwụ na mbunuche ndị a e kwuputagara n'elu ebe a. Ajuju ndị a bụ; kedu ka ndị Ihiala si esite na mkpuruokwu, nkebiokwu, ahirjokwu, nchabiokwu, na n'ajujụ emebe aha?

Uru dì na nchöcha a bụ na onye amaghị ihe aha ọ na-aza pütara ga-esite n'usoro e siri kowaa ka ndị Ihiala si emebe aha mata ihe aha ya pütara. Aha nọ ka osisi dachiri uzọ nke onye ọbụla bijara na ya pürü ikpara nkụ ebe ọbụla o siri masị ya.

Nke a pütara na ọ bughị etu onye a siri hụta ya ka onye ọzọ si ahụta ya, kama ọ bụ etu e siri hụta ihe ka e si akowa ihe a hụtara. Uru ọzọ ọ bara bụ na ọ ga-emekwa ka a mara ka e si akpọpụta na ka e si ede maqbụ asupe aha ndị Ihiala na-aza etu o kwesiri maka igbalahị ndehie maqbụ mkpohie. Ọ bughị naani nke a kama a ga-esitekwa na nchöcha a chekwawa ma kwalite ọnodi agamnihi asusu na omenala Igbo tūmadị ime ka aha ndị ahụ ghara ịnwụ anwụ.

N'agbanyeghi na e nwagara ọtụtu ihe a na-amụ na lingwistiks na n'asusu Igbo, n'orụ nchöcha a, a hoqo naani ihe metütara aha mmadụ na-aza n'Ihiala dika ebe mgbakwasị ukwu. Ọ pütaghi na obodo ndị ọzọ dị n'ala Igbo esochaghị maqbụ na ha adighị mkpa, kama ọ bụ aha ndị Ihiala na-aza ka e bu n'obi eme nchöcha a iji chọpụta usoro dị iche iche ha na-agbaso mgbe ha na-emebe aha ha na-aza.

N'itulegharị agumagu maka ọrụ nchöcha a, anyị ga-atülegharị maqbụ nyochaa ọrụ dị iche iche ndị mmadụ merela gbasara isiokwu nchöcha a. E nwere echiche dị iche iche ndị mmadụ chepütara maqbụ tüpütara metütara isiokwu a a na-eme nchöcha na ya. N'ebe a, anyị ga-atülegharị ụfodụ echiche ndị ahụ ebe a.

Atụtụ Izugbe

Nke a bụ atụtụ Chomsky (1965) wepütara iji lebanye anya n'uzo dị iche iche e si emebe aha. N'echiche Chomsky, a na-emebe aha site n'ilebanye anya maqbụ ịgbakwasa ụkwụ n'agba abụo pütara ihe nke e ji enyocha mmebere ahịrịokwu iji zipụta ka ha siri mebe ahịrịokwu nke a na-ekwu maka ya na ka ha siri kwusobe onwe ha, ọ kpọro agbaelu na agbaala. Nke

a ga-eme ka a ghota ka mmebe aha di etu ahụ siri were onodụ ya n'asusụ e jiri mebe ya.

Mmadu dika Morris Halle akwadochaghị atutu di etu a. N'echiche ya, o bughị usoro mmebe aha niile na-abia n'udị ahirịokwu. Ozọ bụ na ihe a na-eleba anya na ya bụ usoro mmebe aha, o bughị ogogo o gafere tupu e mebe ya.

Atutu ‘Proligomena’

Morris Halle (1973:3-6) so na ndị a ma ama n'atutu a. Atutu a na-akowa na obodo ọbụla nwere ma asusụ ma ụdị okwu ndị na-adị n'asusụ ha ya na ụzọ digasi iche iche e nwere ike isi mebete ụdị okwu di iche iche n'asusụ ahụ. Ihe nke a na-arutu aka bụ na asusụ ọbụla nwere usoro e ji ewube okwu ndị e ji arụ ọrụ na ya. Nke a na-ekwukwa na a pürü iji ọtụtu mofim maqbụ mkpụrụokwu mebe aha n'otu asusụ maqbụ nke ọzọ. Ihe atutu a na-akowa bụ na mgbe ọbụla a chọrọ imebe aha, e nwere ike iħorø mofim maqbụ mkpụrụokwu maqbükwanụ site n'ime mkpụrụokwu hota mofim a ga-eji mebe aha. N'otu aka ahụ, a hụtakwara atutu a dika myo na-ayochapta mofim/mkpụrụokwu e kwasịri iji ruo ọrụ mgbe a na-emebe aha.

Atutu Izugbe Mgbati

Nke a bụ atutu Chomsky (1973) weputara ka o lebachara anya n'atutu mbụ o weputara ma chọpụta na echiche o na-ezipụta akwuchaghị chịm. O wee weputa atutu a iji gbatia echiche di n'atutu nke mbụ o tütptara ka nghota ya wee pụta ihe n'uju. Nke a gbadoro ụkwụ n'ihe ọmụmụ sintaks. O kowara na atutu a na-elebanye anya n'ikike sintaks nwere ịmu maka njikọ onu nke mkpụrụokwu ole na ole iji weputa echiche a chọrọ, nke

echiche dì n'okwu ndị ahụ e mebere site n'ijikọ ha ọṇu n'ezi usoro a gaghi ekwe nghọta ma ọ bụghị na e lebakwara anya n'usoro mmebe dì iche iche a na-agbaso mgbe a na-emebe aha kama ịkwụrụ naanị na nkowa semantiks nyere. Chomsky mere ka o doo anya site n'ikwu na igbaso naanị otu usoro mmebe wee mebe aha agaghị ewepụtacha echiche dì n'ala aha ahụ ma a sị ka a tọsaa aha dì etu ahụ ma tapia mmebere ya na njikorọ asusụ e si na ya wee mebe ya. N'ihi nke a, ọ dì mkpa ilebanyekwa anya n'uzo ozọ e si emebe aha iji mee ka e nweta ihe a chọro díka a türü anya ya.

Ugbu a, ọ dì mkpa na anyị ga-atụlegharị maqbụ nyochaa ọru digasi iche iche ndị mmadụ merela gbasara isiokwu nchọcha a.

Ilogu (1975:14) nyochara aha ndị Igbo na-aza díka o metụtara ‘ala’ n’Igbo. Ebumnobi ya bụ ịmata ihe omimi dì n’ala kpataara ndị Igbo ji hụta ya díka otu ụzọ ha si e ji ya emebe aha ha na-aza. Nke a ka o kwuru;

Ala bụ otu n’ime chi ndị Igbo kwenyere na ya kacha ha mkpa ma baara ha uru karịa ndị ọzọ n’ebe o metụtara ebimundụ ha na nkwenye ha. Chi a bụ ya na-echekwa ha, na-edu ha ma na-ahụkwa maka odimma ha. A kowara ala díka nwaanyị n’ihi ọru ọma dì iche iche a na-ahụta n’aka ya. N’ihi na ndị Igbo kwenyere na ọ bụ n’ime ala ka ndị nna nna anyị nwụrụ anwụ bi, ha kwenyekwara na mmụọ nna nna anyị na ụmụ mmụọ ndị ọzọ na-abịa anonyere ha, bụ ndị dì ndụ ma na-enye ha ntuziaka ihe ha ga-eme iji hụ na obodo na-agà n’ihu ma hụkwa na o nweghi onye merụrụ ala. Ndị Igbo kwenyekwara na ọ bụ

n'ala ka ezigbo ihe si apụta; ihe oriri niile na-enyere ndụ aka si apụta, ma bùrụkwa ebe mmadụ zodoro ụkwụ.

Ọ gara n'ihu kwuo na ndị Igbo na-eji ala agụ nwa aha iji sọpụrụ maqbụ kwanyere ala ugwu dịka chi na-echekwa ha, na-edu ha, na-alụchitere ha oğu maqbụ na-agbara ha oğu ma bùrụkwa ebe ihe niile na-enyere ndụ aka si apụta. Ha hụtakwara ala dịka ebe obibi ndị nna nna ha nwụrụ anwụ bụ ndị na-enyere ha aka mgbe ọbụla ọ gbajuuру dọro maqbụ ha nọ na mkpa.

Egblenogbe (1977) kowara na aha ọbụla ndị Ewe na-aza nwere echiche abụo, echiche nke mbụ na-ezipụta echiche nkịtị ebe echiche nke abụo na-ezipụta echiche miri emi. Ọ bụ echiche ahụ miri emi ka e nwere ike iħụta dịka ahaaka na-akowa omenala ndị Ewe na nsirihụwa maqbụ nsiriwereụwa ha.

Nwigwe (2001:75) nyochara etu ndị Igbo si enweta aha ha na-aza n'ebe o metütara ahịa anọ ndị Igbo (Eke, Orie, Afọ, Nkwọ). Na nchöcha Nwigwe mere, ọ chọpütara na ndị Igbo na-agụ nwa aha ahịa anọ ndị Igbo iji hụba ụbọchị a mịrụ nwa ahụ ama. N'okwu ya;

Aha ahịa anọ ndị Igbo (Eke, Orie, Afọ, Nkwọ) nwere mmụo nwe nke ọbụla n'ime ha. Ha na-ejere ụbọchị ahịa anọ ndị a ozi nke a na-ewere gụo nwata a mịrụ ọhụrụ ka ọ bùrụ aha e jiri mara ya. Aha ndị ọzọ a gurụ mmadụ nwere ọnọdụ na mputara ọ na-egosipụta maqbụ ezipụta n'ezinaulọ ya nakwa n'ebe ndị ikwu na ibe ya nọ. A na-akpacha anya ahọrọ aha ndị ahụ ka

e were ya na-echeta ihe mere mgbe a mürü onye ahụ,
ebe aha ahịa a ga-enye ya bụ iji cheta ụbọchị a mürü
ya.

Otu ọkpurukpu okwu pütara ihe na nchöcha Nwigwe mere bụ
na ndị Igbo ji aha ahịa ha agu aha iji hụba ụbọchị a mürü onye
ahụ ama. Nke a pütara na o zuru ala Igbo ọbụla ọnụ, ebe
ufodụ na-aza ya díka ahaakamkpa e jiri mara ha.

Agbedor (2005) nyochara aha ndị Ewe na Gana na-aza na aha
ndị Guin-mina na Togo na-aza. Ebumnobi ya bụ ichoputa ka
aha obodo abụo a na-aza siri yite onwe ha na ka usoro emume
ha mgbe ha na-agụ aha siri yie onwe ha. Agbedor (2005) mere
ka a mara na usoro ndị Ewe na ndị Guin-mina si agụ aha
gbadoro ụkwụ n'ükpurụ abụo; nke mbụ bụ site na ọnodụ
wetara igu aha ahụ na iji aha ezipüta nsirihụwa ha. Nke abụo
bụ ịgbado ụkwụ na nkwenye onye ahụ nwere. Site na nchöcha
a Agbedor mere banyere myiri dị n'etiti aha ndị Ewe na-aza
na aha ndị Guin-mina na-aza, o mere ka o doo anya na aha
obodo abụo a na-ezipütacha ọnodụ dị iche iche ndị mmadụ nō
n'ime ya nke kpaliri mmụọ ha igu maqbụ ịza aha ha na-aza
ruo taa. Nke ọzọ bụ na aha obodo abụo a na-aza na-ezipüta ka
ha siri hụ ụwa maqbụ were ụwa na nkwenye ha. E lekwaan
anya n'ihe Egblenogbe (1977) kwuru, a ga-ahụ na ya na nke
Agbedor (2005) kwuru yitere. Ihe dịtụ iche na nkowa ha bụ
na Egblenogbe gbadoro ụkwụ n'obodo Ewe wee zipüta
echiche ya ebe Agbedor tulegarịri aha ndị Ewe na Guin-mina
na-aza iji choputa ka ha abụo siri yite. E wepụ nke a, nchöcha
ha abụo mere nwechara ka ha si metụta isiokwu anyị na-eme
nchöcha na ya, n'agbanyeghi na nchöcha anyị gbadoro ụkwụ
n'aha ndị Ihiala na-aza, na ka e si emebe ha. Ha niile na-arụtụ
aka n'ihe gbasara aha iji gosi na ọ dị mkpa na ndụ mmadụ.

Agyekum (2006) nyochara aha ndị Akan na-aza. Ebumnobi ya bụ ịchọpụta ka aha ndị a na-aza si ezipụta omenala ndị Akan. Agyekum chọpụtara na ahaaka e jiri mara ndị Akan bụ ihe kwesiři ka a tulegharịa iji mata ka mmebe ya si egosipụta akụkọ mere eme na nke ka ga-eme n'odịnihu tinyere ka aha ndị ahụ si ezipụta nsírihụwa ha na echemeche ha. O gara n'ihu kwuo na aha ndị Akan na-aza, na-arụtu aka n'ihe omimi banyere omenala ha nke pütara ihe nörökwa ka ọdịmara aha ndị ahụ o buuru püta ụwa nke hiwekarị isi n'okpukpere chi ha na nkwenye.

Ihe Agyekum na-akowapụta n'ebé a bụ na aha ndị Akan ọ na-eme nchọcha banyere ya na-ezipụtakarị akụkọ mere mgbe gara aga na nke odinihu, ma na-ezipụtakwa ka ha siri hụ ụwa na ihe na-eme n'ime ya nakwa nkwenye ha nke hiwerekere isi n'okpukperechi. O chọpụtakwara n'ümünwaanyị ndị Akan na-agbanwekarị aha ha mgbe ọbụla ha lụrụ di nke ga-eme ka ha hapụ aha nne na nna ha nyere ha ma zawa aha di na-alụ ha. Agyekum chọpụtakwara na aha ndị Akan na-aza nọ ka ọdịmara nke na-apụta na o nwere ọnọdu ọ na-anóchi mere o ji dì omimi na nghọta ma wetakwa adịmiche n'etiti onye na-aza aha ahụ na aha ihe ndị ozọ.

Uchegbu (2010: 277) nyochara usoro ndị Nri na Ihiala dì na steeti Anambara na-agbaso mgbe ha na-eme emume ịgụ nwa ọhụrụ aha. Ebumnobi nchọcha ya bụ ịchọpụta ka emume ịgụ nwa ọhụrụ aha na Nri na n'Ihiala siri yite onwe ha. Ka ọ tulegharichara obodo abụo a, ọ chọpụtara na o nweghi ihe dì iche n'etiti ha abụo, naanị ihe dì iche bụ na ọ nọ na Nri mee nchọpụta ka ndị Nri si eme emume ịgụ nwa ọhụrụ aha ma

norokwa n'ihiala mee nchoputa ka ndị Ihiala si eme emume iğụ nwa ọhụrụ aha. Uchegbu kowara na ndị Ihiala na Nri na-agụ nwa ọhụrụ aha díka o si metụta ihe mere mgbe a dí ime ya maqbụ mgbe a na-amụ ya maka na aha na-eziputa ọnqdụ na nkwenye mmadụ maqbụ echemeche banyere otu ihe maqbụ nke ozọ.

Ntule ndị nchöcha tulegarịri isiokwu ụfodụ metütara isiokwu nchöcha a na-egosi na e nweela ọtụtụ nchöcha e merela metütara isiokwu a. Ọtụtụ n'ime ha na-egosiputa ka aha ndị Igbo na-aza si eziputa nkwenye na obibindu ha. Sitekwa na nchoputa anyị banyere nchöcha ndị odee mere n'ebe a, o bụ ihe doro anya na nkowa ha niile yitechara isiokwu anyi na-eme nchöcha maka ya n'agbanyeghi na ọ buğhi n'otu obodo Ihiala ebe anyị mere nchöcha anyị ka ha mere nchöcha nke ha. O bụ naanị Uchegbu mere nchöcha n'Ihiala, mana ọ buğaghị isiokwu ahụ anyị ji maka ya malite nchöcha anyị n'ebe ahụ ka o ji maka ya mee nke ya. A na-eme nchöcha a n'aha ndị Igbo ka o si metụta usoro mmebe aha n'Ihiala ọkachasị nke gbasoro ntuziaka nke lingwistiiks, ebe Uchegbu mere nchöcha nke ha banyere etu ndị Ihiala si eme emume iğụ nwa aha.

Mgbaso ntuziaka lingwistiiks n'imebe aha n'Ihiala

Anyị ga-atüle ụfodụ aha ndị Ihiala na-aza na usoro ha na-agbaso mgbe ha na-emebe aha ndị ahụ site n'igbaso ntuziaka lingwistiiks. Usoro mmebe aha ndị dí etu ahụ na-abjakarị n'ụdị mkpụrụokwu, nkebiokwu, itinye aha mmadụ na-aza n'ụdị ajụjụ, na nchabiri echichi dí n'aha ahụ. Ugbu a, anyị ga-atüle ụfodụ n'ime aha ndị ahụ.

Mmebe aha site na otu mkpurụokwu

Mgbe a na-ekwu maka imebe aha site na m kpurụokwu, a na-achọ igosipuṭa aha ndị ahụ Ihiala nwere n oqo onwe ha otu otu ma b ụru m kpurụokwu e jikötara ya na m kpurụokwu oz ọnụ. Uđi aha d i otu a na-enwekwa nghoṭa nke aka ha na ihe ha na-apuṭa d ika o metuṭara etu omenala obodo siri ch ọq ya maqb ụ ah ụta agwa o na-ak ọwa.

Omumaaṭu aha ndị ahụ gunyere:

1. **Ugwù**
2. **Ofó**
3. **Mkpúmè**
4. Udo
5. **Ojì**
6. **Ngwù**
7. Ézè dg.

E lee anya, a ga-ahụ na ụfod ụ aha ndị a b ụ site n'aha ihe d i iche iche ka e si na ha nwete ahaaka ndị a ndị mmadu ụfod ụ na-aza n'Ihiala. Mgbe ụfod ụ, o b ụ ebumnobi ndị nwe mmadu maka nwa a m ụrụ ka e ji aba ya uđi aha a na-aba ya. Mgbe ụfod ụ o site n'ihe afa kwuru. Aha ndị a b ụ otu m kpurụokwu maqb ụ otu mofim nnorqonwe mebere ya.

Mmebe aha site na nkebiokwu

Nke a b ụ uđi aha a na-enweta site na ikebiri okwu d igas i n'ahirjokwu nke ga-eme ka nghoṭa ya d i nkenke ma bijazie si n'ebe ahụ nweta aha mmadu na-aza. Uđi nkebi a na-esitekarị na m kpōaha na m kpōaha e jikor ọnụ maqb ụ m kpōaha na ngwaa e jikor ọnụ. E nwekwara ike ikpo ya aha m kpi.

- i. Omumaaṭu m kpōaha na m kpōaha e jikor ọnụ

Akaolisa → Aka “hand” + olisa “God”
Adaeze → Ada “daughter” + eze “king”
Ugbọakụ → Ugbọ “vehicle” + akụ “wealth”
Ikenka → Ike “power” + nka “creativity”
Ezenchi → Eze “teeth” + ńchì “grass cutter”
Nwaosu → Nnwa “child” + osu “cast”
Asamma → Asa “type of fish” + mma “beauty”
Ikueze → Iku “breeze” + eze “king”
Óbiégō → Obi “heart” + ego “money”
Okwuolisa → Okwu “word” + Olisa “God”
Ogueleze → Ogu “fight” + eze “king”
Òbièzè → Obi “palace” + eze “king”
Qfondù → Qfọ (wund) + ndụ “life”
Uzochukwu → Uzọ “way” + Chukwu “God”
Udeagwụ → Ude “forest” + agwụ “deity”
Ugbọaja → Ugbọ “canoe” + aja “sacrifice”
Uzọnwanne → Uzọ “way” + nwanne “brother”
Okonkwọ → Oko “boy” + Nkwọ “market day”
Okoeke → Oko “boy” + Eke “market day”
Okoafọ → Oko “boy” + Afọ “market day”
Okorie → Oko “boy” + Orie “market day”
Mgbọafọ → Mgbọ “girl” + Afọ “market day”
Mgbọeke → Mgbọ “girl” + Eke “market day”
Adankwọ/Mgbọnkwọ → Ada “female child” + Nkwọ “market day”
Mgbọorie → Mgbọ “girl” + Orie “market day”
E lee anya na mmebe aha ndị a, a ga-ahụ na e jikorọ mkpoaha na mkpoaha wee nweta aha ndị a a na-aza n’Ihiala. Ozọ bụ na ụfodụ n’ime ha na-enwekarị olilo na mkpobiri n’ime onwe ha. A sị ka e dee “oko” na “mgbọ” etu ha kwesirị, ha kwesirị ibụ

“okoro” na “nwamgbó” mana a chòputara na mgbe a na-emebé aha ndí a, ha na-ewepu “ro” n’ihu okoro ma gbakwunyere ya ahia anó ndí Igbo bụ Eke, Orie, Afọ, na Nkwó, iji nweta aha ụmụnwoke ha na-aza; bijazie wepụ ‘nwa’ n’ihu ‘nwamgbó’ tupu ha a gbakwunyere ya ahia anó ndí Igbo iji nweta aha ụmụnwaanyị na-aza, díka ụbóchị a mürü ha sị di. Ihe a na-akowa bụ na ụfodù okwu ndí ndapụ ụda batara na ha kwesíri ịbü Okoroeke, Okoroafọ, Okoroorie, Okoronkwó, Nwamgboeke, Nwamgboorie, Nwamgboafọ na Nwamgbonkwó. Aha ndí a gosiri na a mürü nwa nwoke maobú nwa nwaanyị dí etu a ụbóchị ahia anó ndí Igbo.

- ii. Omumaatụ mkpøaha na ngwaa e jikorø ọnụ
Aghadi → Agha “war” + dí (is) “on ground”
Alazodo → Ala “land” + zodo “protect”
Akuaroq → Akụ “wealth” + aroq “has thickened”
Ezeasuyị → Eze “king” + asuyị “balanced”
Onuchürü → Ọnụ “mouth” + chürü “scared”
Ogbøekwe → Ogbø “crowd” + ekwe “do not agree”
Ihezie → Ihe “something” + zie “moves well”
Mmaduagwụ → Mmadu “people” + agwụ “cannot finish”
Mkpodiye → Mkpø “boasting” dije “still eụ ists or continues”
Ohanyere → Oha “people” + nyere “gave”
Obiekugha → Òbí “palace/house” + ekugha “has risen or brightened up”
Ibekwe → Ibe “kinsmen” + kwe “agree”
Ikeomumụ → Ike “power/strength” + ọmụmụ “birth”
Alakwe → Ala “land” + kwe “agrees”
Mbakwe → Mbä “people of another land” + kwe “agree”
Chikezie → Chi “God” + Kezie “shares/creates well”
Anaagba → Ana “Land” + Agba “does not run”

Mmebe aha site n'ahirjokwu

Otụtu aha ndị Ihiala na-aza ka e mebere site n'ahirjokwu e jikorọ ọnụ ka ha bürü otu mkpuruokwu mebere ha. O bụ ụfodụ aha ndị a ka anyị ga-eleba anya iji hụ ka mkposa mkpuruokwu nke ọbụla siri nökọta ọnụ wee mebe aha mmadụ na-aza.

Ahirjokwu mebere aha

Aha mmadụ e nwetere

A kwusi a nuba ögụ	Akwusijanụbaogụ
Ala adighị mbugha	Alaadimbughịa
Akụ bụ ike	Akụbuike
Anyị bụ n'ọnụ	Anyịbunonụ
Ama m gboo	Amamgbo
Du m biri	Dumbiri
Chukwu melụ chie eze	Chukwumeluchieze
Ọ ka ahụ	Ọkaahụ
Chukwu je ekwu	Chukwujekwu
Chi nwe ụba	Chinweuba
Ego biri okwu	Egobiriokwu
Igbo ji okwu	Igbojiokwu
Ike dị n'ọnụ	Ikedịnaonụ
Nwa dị ụtọ	Nwadiịtọ
Igbo ka enyi	Igbokenyi
Igbo abughị Chukwu	Igboabuchukwu/Igboabuchi
Nwa dị chi mma	Nwadichimma
Nwa dị mma	Nwadiłmma
Nkwute si na nwa	Nkwutesinanwa
Qha anughị okwu	Qhaanụokwu
Ọnụ zuru ike	Ọnụzuruike

Okwu dị nka	Okwudịnka
Qha zuru ike	Qhazuruike
Obi na-akaba ihe	Obinaakabaihe
Q dị ife	Qdị ife
O ji mba	Ojimba
Qhia eri akụ	Qhiaeriakụ
Uba dị na nwa	Ubadịnanwa
Nwa dị arụ	Nwadiarụ

E lee anya ebe a, a ga-ahụ na ọ bụ mkpuruokwu ole na ole mebere ahịrịokwu ka e si na ha nweta aha ndị Ihiala na-aza.

Mmebe aha site na nchabi okwu

A bịa n'ufodụ aha ndị Ihiala na-aza, ha na-emebeta ya site na ichabiri maqbụ gbubiri echiche ahịrịokwu maqbụ mkpuruokwu ziputara aha. Nke a ga-eme ka ọkpukpọ ya dị nkenke. Mgbe ufodụ, ọ ga-eme ka ahịrịokwu ahụ mebere aha mmadụ bürüzie nkebiahirị, nkebiokwu, maqbụ mkpuruokwu, mana nghọta ya ka ga-apụta ihe n'agbanyeghi na a kporughị ya n'isi. Mgbe ufodụ, echiche ahụ dị n'ụdị nkebiahirị, nkebiokwu maqbụ na mkpuruokwu ga-esekoro n'elu mezie na o nwere ike a gaghi ama aha ọ na-akowa kpomkwem. A ga-atule ufodụ aha ndị ahụ n'ebe a ma gosi etu ha siri mebe onwe ha na ebe e siri mebe ha.

Nchabiri	Ebe e si nweta ya
Alaadị (nchabiri ihu okwu)	Alaadịmbugha
Afụụwa(nchabiri ihu okwu)	Afụụwaanya
Nonyelum(nchabiri azụ okwu)	Chinonyelum
Jeekwu (nchabiri azụokwu)	Chukwujekwu
Uba	Chinweuba/Ubadinanwa
Ego	Egobiriokwu/Nwakaego
Ezike	Ezikeawa
Ezenchi/ Ezenchifqotu	Ezenchifqotuowere ya na- egbuahijịa
Mba	Egesimba
Ekwute	Ejekwutebi
Ejemonu	Ejemeonuanaa
Ike	Ikedịnaonu/Ikenaazo/Ikenka/Ik enyereugo
Anyịbu	Anyịbünaonu
Amauche	Amauchechukwu
Mbamebụo	Mbamebuonweha
Qđukọ	Qđukọnamba
Nnawube	Nnawubeakụ
Egbula	Ndịmuegbulam
Nwabụ	Nwabụụwa
Abịarazie	Nwabịarazie
Chimma/Mma	Nwadịchimma/Nwadịmma
Ugwu	Nwabugwu
Qhaanụ	Qha anụ okwu
Qđịha	Qđịhaachukwumma/Qđịmụm ma
Qnụ	Qnụchürüha

E lee anya n'omumatu ndị a, a ga-ahụ ebe e siri chabipụta aha ndị a anyị hụru n'elu ebe a. E si n'ihu okwu chabipụta ụfodụ aha, ụfodụ bụ n'azụ okwu ka e si chabipụta ha. Mana, e nwechara ndị ka na-azaru ụfodụ aha ndị a n'isi.

Mmebe aha site na ajụjụ nzaraonwe

Mgbe ụfodụ, aha ndị Ihiala na-aza na-abịa n'ụdị ajụjụ. Mgbe anyị nọ n'ohịa nchöcha maka ihe ọmụmụ a, a chọputara na ndị Ihiala nwegasịri ụfodụ aha ndị ha na-azagasi sitere n'ahịriajụjụ. A chọputakwara na otụtu aha ndị dì otu a sitere n'ọnodụ mmadụ hụtara onwe ya mgbe ọ na-aba aha. Mgbe ụfodụ, ọ bụrụ mgbe ihe egwu maobụ ihe itụnanya dakwasịri mmadụ, onye ahụ etinyezie aha onye ọ na-aba aha n'ụdị ajụjụ (okachasị n'ụdị ajụjụ nzaraonwe) ka ndị ụwa soro ya tugharịa uche n'ọnodụ ahụ. Ụfodụ aha ndị dì otu a buga:

Àmàúchèchukwú	A ma uche Chukwu?
Ànàébín <small>ón</small> ú	A na-ebi n'ọnụ?
Èkwòmónyé	Ekwo m onye?
Èjèfétáonyé	E je-efeta onye?
Èjééchefù	E je-echefu?
Èjèkwútébí	E je-ekwute bi
Èjèmè <small>ón</small> ú <small>à</small> haa	E je-eme ọnụ a <small>ñ</small> aa?
Ǹgéjèmé	Nge e je-eme?
Ǹlàràònyé	Ǹ laara onye?
Ònyéjàkúzí	Onye ja-akuzi?
Ònyéjèkwé	Onye je-ekwe?
Òbirinánn <small>ù</small>	O biri na nnụ?

E lee anya n'ufodụ aha ndị a na usoro ha gbasoro wee tине aha ha na-aza n'ụdị ajụjụ, a ga-achopụta na ha na-ewebatakari “Onye” (njuaјjụ) maobụ “je/ja” (dịka nnyemaaka ngwaa). A

na-ahụtakwa “e” maqbụ “a” dika nnochimpesin na-abia n’ihu okwu. Nke dị mkpa bụ na ha niile dị n’udị ajụjụ nzaraonwe. Ajụjụ dị otu a abụghị nke na-ele anya ọsịsa. Ihe ọzọ a choputa bụ na ọtụtụ n’ime ha bidoro n’akara ụdaolu ala ma e wepụ ‘Ngejeme’.

Nchikọta

O nwere ọtụtụ ihe anyị choputara mgbe anyị na-achụ nta nchocha a n’ihu na ọ bụ naanị onye nō n’ahịa ma na ahịa na-azụ. A choputara na ufodụ aha ndị Ihiala na-aza na-esitekari n’olu ndị Ihiala nke na mgbe ụfodụ, ọ na-enupụkarị isi n’iwu nsupe okwu ụtqasusụ Igbo, ọmụmaatụ, Mbamebụo, Èjèmè Ọnụarịaa, Ọlāàràdonyé, Ọnyéjákúzí, Ọbirinánnu. Ihe ọzọ dị mkpa ịrụtụ aka bụ na okwu ndị kacha enupụ isi n’iwu ndakorita ụdaume bụ okwu ndị ahụ e sitere usoro mgbakọ okwu na ibe ya nwete maqbụ ndị e sitere n’usorookwu nwete. Ọtụtụ aha ndị e sitere n’otu mofim nwete debere iwu ndakorita ụdaume dị ka; Ụgwù, Ọfó Mkpúmè, Udo. Ihe ọzọ a choputara bụ na ụfodụ aha ha na-aza na-abia n’udị mkpuruokwu, nkebiokwu, ahịriokwu, nchabiri echiche dị na aha nakwa n’udị ajụjụ nzaraonwe. Ihe nchocha a ziputara bụ na aha ndị a na-aza n’Ihiala na-agbaso usoro mmebe okwu n’asusụ Igbo ya na na ntuziaka lingwiistik ebe ọ dị ukwu.

Edensibịa

Agbedor, J. (2005). “The Similarities between naming practices among Ewes in Ghana and Guin-Mina in Togo”. Retrieved from University of Ghana <http://ugspace;ug.edu.gh31language/linguistics> On 27 July, 2016.

- Agyekum (2006). “Anthropological and Philosophical notions of Akan. Personal names”. Retrieved from University of Ghana <http://ugspace;ug.edu.gh31language/linguistics> On 25 July, 2016.
- Babbie, E. (1986). *The practice of Social Research*. California:Wardin Sworth Publishers. Co.
- Ilogu, E. (1974). *Christianity and Igbo Culture*. Onitsha: University Publishing Compnay:
- Morris, H. (1993). “Prolegomena Theory of word Formation”. Retrieved from babel.ucsc.edu>mrg.reading>Hall... on 15 January, 2018.
- Chomsky, N. (1965) “The standard Theory of name formation”. Retrieve from www.glotto ride.ng on 15 January, 2018.
- Chomsky, N. (1973) “The Extended Theory”. Retrieved on 15 January, 2018.
- Nwigwe, B. (2001). “Naming and being Philosophical Investigation on Names and Objects with special Reference to Igbo anthroponyms”. Retrieved from www.naming.1phil212...//antro.com on 26 July, 2016.
- Nwoye, M.C.(2014). “An Ethnographic Study of Igbo Naming Ceremony”. Retrieved from www.academicjournals.org/DSA On 28 July, 2016.
- Onumajuru, V.C. (2007). “A semantic and pragmatic analysis of Igbo names”. retrieved from www.Afrejo.net/journals/.../rol10no2art.com On 26 July, 2016.
- Uchegbu (2010). “Infancy Rites among the Igbo of Nigerian”. Research Journal Studies-Issue. Retrieved from www.researchjournal//aca.org/LI..%1'AS.On 3 July,2016

Nrütüaka

Aha ndị A gbara Ajụjụ Ọnụ	Mmadu	Afọ	Akaorụ	Ubọchị
Ugwummadu, Paul	Nwoke	66	Onyenkuzi	16/08/2016
Mbadịnuju, John	Nwoke	71	Onyeorụ Bekee	18/08/2016
Irika, Anaebinonụ	Nwoke	88	Okpara Umuezeawala	20/08/2016
Nzechie, MgbokwaỌcha	Nwaanyị	64	Onye na-azụ ahia	24/08/2016
Egesimba, Uchechi	Nwaanyị	19	Nwaakwụkwọ	24/08/2016
Ilechukwu, Valentine	Nwoke	65	Onye oruugbo	20/08/2016
Ilechukwu, Anyibunonụ	Nwaanyị	77	Onye ọruugbo	20/08/2016
Iroegbulam, Ndemegbulam	Nwaanyị	79	Onye oruugbo	30/08/2016
Nwadičimma, Martha	Nwaanyị	68	Onyenkuzi	02/09/2016
Enweremizu, Eziokwubundu	Nwoke	65	Onye na-azụ ahia	20/08/2016